

Moroz L.I. Minimization legal nihilism as a condition national security

This article contains an analysis of the legal nihilism as a form of distortion of sense of justice of population in countries with authoritarian and totalitarian regimes. Based on the analysis of the manifestation of legal nihilism in post-Soviet society, modern Ukraine, the necessity and possibility of legal nihilism minimizing are justified, concrete measures to enhance the authority of law are proposed.

Key words: *legal nihilism, justice, legal culture, value of law, rule of law, post-Soviet society, a mechanism to overcome legal nihilism.*

УДК 159.9: 159.94

І.О. Поляков

**ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ ЛЮДСЬКОГО ФАКТОРА
В КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
ОСОБИСТОСТІ**

Детально описано особливості людського фактора як основної складової психологічної безпеки особистості.

Ключові слова: *людський фактор, психологічна безпека особистості, надзвичайні ситуації.*

Постановка проблеми. З розвитком технологій почастишали надзвичайні ситуації. Жага наживи чиновників і «людський фактор» рядових працівників призводить до недбальства, відбуваються техногенні аварії на об'єктах, обвалення житлових будинків, великі пожежі і т.д. Готовність людей до ризику, їх поведінка в надзвичайних ситуаціях, реакція на несподівані зміни потребують постійного вивчення з метою забезпечення їх безпеки, у тому числі психологічної. В ХХІ столітті технології розвиваються дуже швидко, а політична і економічна ситуації не у всіх країнах встигають за ними. Промовистим прикладом цього є пострадянський простір, де останні двадцять років триває процес формування нових ідеологій і ціннісних орієнтирів [1; 4; 5].

Доступність інформації збільшилася в рази в 80-ті роки ХХ століття з поширенням персональних комп'ютерів, мережі Інтернет і мобільного зв'язку. За таких величезних обсягів інформації її доступність більше не сприяє підвищенню грамотності населення, а навпаки, заплує, глушить непотрібними відомостями і робить людей безпорадними [2; 3; 4]. Люди щодня стають заручниками або свідками різних надзвичайних ситуацій та авіакатастроф, ДТП тощо.

І, на жаль, повністю запобігти надзвичайним ситуаціям неможливо, а здійснювати психологічний захист населення в сучасних умовах дуже важко. Ще і представники ЗМІ підхоплюють кожний новий «гарячий факт» із змістом надзвичайної ситуації, транслюючи його у всіх засобах мас-медіа, тим самим травмують психіку людей ще більше. Наслідки від цього впливу призводять до того, що психічна стійкість й рівновага особистості поступово знижується. Це не може позитивно вплинути на психологічну безпеку особистості [1; 2].

Стан дослідження. З кінця ХХ століття й досі вивчення засад психологічної безпеки та негативного впливу на психічний стан особистості стало предметом багатьох зарубіжних дослідників, таких як М.А. Котик, В.П. Соломін, Т.В. Малікова, К. Вайнгартен, Дж. Пеннебейкер тощо [1; 4; 5]. Механізми психологічного захисту особистості в надзвичайних ситуаціях та концепцію психологічного захисту особистості у своїх працях розглядали такі вітчизняні вчені: С.М. Миронець, М.І. Лім, О.В. Тімченко, Д.С. Тітаренко тощо [3].

Мета статті – детальний опис особливостей вияву людського фактора, як основної складової психологічної безпеки особистості в умовах надзвичайних ситуацій.

Виклад основних положень. Об'єктивна реальність сучасного життя така, що людині доводиться стикатися з надзвичайними ситуаціями (НС), які можуть бути результатами аварії, природного явища, катастрофи, стихійних та інших лих [3]. Вони часто спричиняють людські жертви, шкоду здоров'ю людей або навколишньому середовищу, значні матеріальні втрати і порушення умов життєдіяльності людини. Події останнього десятиліття дають підстави припускати, що частота і ступінь негативних наслідків несподіваного виникнення надзвичайних ситуацій зростають. Тому готовність людей до ризику, їх поведінка в екстремальних ситуаціях, реакція на несподівані зміни потребують постійного вивчення з метою забезпечення їх безпеки, у тому числі психологічної.

Надзвичайні ситуації часто виникають несподівано, тому їх причини та способи виходу з них не завжди повністю усвідомлюються. Рівень усвідомлення можливої небезпеки значною мірою залежить від шансів виникнення її загрози. Так, може існувати віддалена загроза для життя та несподівана загроза. Ступінь усвідомлення ситуації і адекватність поведінки в разі виникнення несподіваної загрози для життя визначаються *вродженими особливостями особистості, її установками, типом нервової системи* і низкою інших психобіологічних показників. Навчити людину правильно поводитися в непередбачуваних ситуаціях, що загрожують життю, можливо не завжди, тому часто люди виявляються непередбачуваними до дії в них. До того ж надзвичайна

ситуація впливає на психіку, сприяє дестабілізації особистості, руйнує почуття психологічної безпеки.

Психологічна характеристика надзвичайної ситуації залежно від виду НС визначатиметься поєднанням порушених полів адаптації:

- ідентичності;
- територіальності;
- тимчасовості;
- ієрархічності.

Можна сказати, що відмінною ознакою надзвичайної ситуації є порушення територіальності, тимчасовості, а також ступінь порушення чотирьох полів адаптації в цілому. Це може бути в тому випадку, коли вектор руйнування спрямований ззовні (втрата референтної групи (*ідентичність*), руйнування середовища проживання (*територіальність*), травми, каліцтва, загибель (*тимчасовість*)) або зсередини, коли вектор спрямований назовні. В цьому випадку йдеться про ступінь дезадаптації особистості.

Безпеку особистості визначають три фактори:

- людський;
- фактор середовища;
- фактор захищеності.

Перші два вважаються основними.

Людський фактор – це різні реакції людини на небезпеку. Уявлення про значення явища чи дії формуються в певному соціальному середовищі. Однак кожна людина по-своєму інтерпретує загальноприйняте уявлення про значущість надзвичайної ситуації. В основі такої інтерпретації лежать *психологічні особливості конкретної особистості*. Отож, ставлення до небезпечної ситуації виникає із значення небезпеки, яке висуває до ситуації суспільство, та її особистісного трактування конкретної ситуації (рис. 1).

Середовище традиційно поділяється на фізичне і соціальне. У соціальному середовищі виділяють макро- і мікросоціальний рівень. До макросоціального рівня входять демографічний, економічний та інші фактори, що впливають на людину, до мікросередовища – його безпосереднє оточення (сім'я, референтна і професійна група і т. д.).

Фактор захищеності – це засоби, якими люди користуються для захисту від тривожних і небезпечних ситуацій. Вони можуть бути *фізичними* і *психологічними* (механізми психологічного захисту). Рівень захищеності залежить від ступеня *конструктивності* і *активності поведінки й діяльності* людини. Важливою умовою конструктивної поведінки виступає адекватна соціалізація інстинктів, потреб і мотивів діяльності, тобто задоволення потреб людини соціально прийнятним способом.

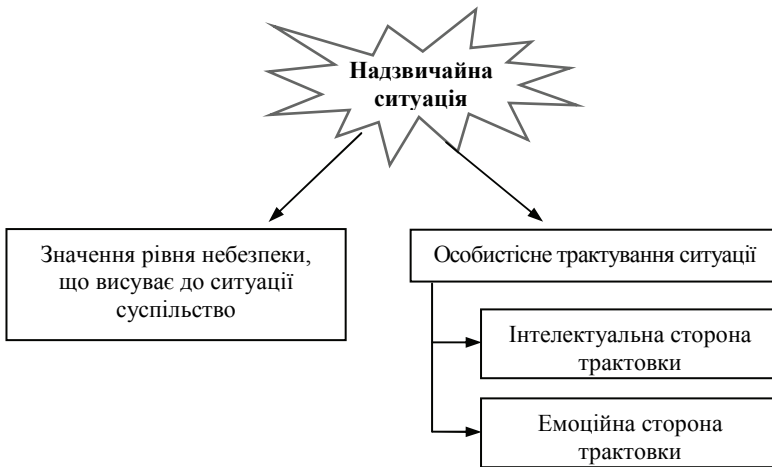

Рис. 1. Фактори формування ставлення до НС

У цій статті ми детально розглянемо особливості людського фактора як основної складової психологічної безпеки особистості.

Складові особистісного трактування надзвичайної ситуації – це *інтелектуальне* і *емоційне* сприйняття. НС примушує людину оцінювати ступінь небезпеки та викликає у неї емоційні переживання. Емоційна сторона ставлення до НС складається із *значущості-цінності* і *значущості-тривожності*. Значущість-цінність визначає переживання, викликані очікуваним або досягнутим успіхом у діяльності. *Значущість-тривожність* визначає переживання, породжені труднощами, небезпеками і наслідками ситуації. Як правило, це відчуття *тривоги*. Тривожність обумовлена труднощами, небезпеками і можливими наслідками ситуації. У людини, що мала в минулому негативний досвід НС, рівень тривожності може зрости (flashback) [3]. Причому не тільки як реакція на небезпеку реальну, але так само і можливу, незалежно від ступеня її загрози. З іншого боку, тривогу породжує і *недолік* професійного і життєвого *досвіду*, *невпевненість* у собі і у своїй безпеці.

Усвідомлення індивідом ситуації як високонебезпечної може викликати в нього надмірно сильне хвилювання і сприяти зниженню його психофізіологічних можливостей. Якщо небезпека усвідомлюється, але їй не надається надмірна оцінка, то вона може сприяти мобілізації сил.

Отож, *ступінь впливу небезпечної ситуації* визначається:

– ставленням індивіда до ситуації, що виникла, з її значущості для нього, досвіду знаходження та взаємодії в ній, а також результату цієї взаємодії для окремої людини;

– соціальним значенням ситуації, показником якого слугує громадська оцінка небезпеки ситуації та її наслідків і для окремої людини, і для суспільства в цілому. Безпека особистості залежить від її здатності до *саморегуляції*.

Виділяють *чотири фактори*, або рівні, що обумовлюють можливість саморегуляції:

– біологічні властивості людини, які виявляються в несвідомій регуляції;

– індивідуальні особливості психічного відображення і психічних функцій людини;

– досвід, навички, знання, а також вміння вирішувати різні завдання безпечно;

– спрямованість людини, тобто її мотиви, інтереси, установки тощо.

Останні два чинники формуються в процесі навчання і виховання. Їхня дія посилюється у міру зростання професійного і життєвого досвіду. Чималу роль виконують і креативні здібності людини, дозволяють їй використовувати нові методи безпечного вирішення завдання в НС. Для безпеки індивіда велике значення має також уміння подолати НС із мінімальними втратами. Цей навик формується у процесі життєдіяльності.

Біологічні та психофізіологічні передумови формування поведінки в НС. *Біологічний чинник*, що забезпечує здатність людини до саморегуляції і тим самим до безпечної поведінки, – це безумовні рефлекси, якими організм несвідомо відповідає на загрозливі йому небезпеки. До *психофізіологічних властивостей* особистості належать:

– чутливість до виявлення сигналів небезпеки;

– швидкісні можливості реагування на них;

– емоційні реакції на небезпеку тощо.

Можливості людини виявляти небезпечну ситуацію і адекватно реагувати на неї визначаються його *індивідуальними особливостями*, зокрема *властивостями нервової системи*. Від її *індивідуальної витривалості* (сили) залежить здатність до *активної тривалої роботи і протидії втомі*, до *екстремної мобілізації* в НС, а також здатність *успішно діяти під час перешкод*. Можливості людини безпечно і впевнено поводитися в НС визначаються властивостями її *темпераменту*. У цих умовах *необхідно швидко переключати увагу і реагувати на небезпечні сигнали*. На поведінку людини в небезпечній ситуації впливає також його *психічний і фізичний стани*.

Психологічні особливості особистості, що формують ставлення до НС і поведінку в ній. Особистість формується під впливом соціального середовища. Тому показник захищеності людини – це не тільки *вроджена якість*, але і *результат розвитку*. Недостатня сфор-

мованість індивідуальних характеристик людини виявляється в НС. Істотно підвищує схильність людини до небезпеки *емоційна неврівноваженість, нездатність до швидкого розподілу уваги і виділення головного об'єкта серед великої сукупності інших об'єктів, недостатня витримка і непомірна (надмірно велика або надмірно мала) схильність до ризику.*

Індивідуальні якості, властиві людям із високим ступенем захисту від небезпеки, впливають і на їх становище в соціальній групі. Справді, такі якості, як хороша координація, увага, емоційна врівноваженість тощо, сприяють не тільки захищеності людини, але і підвищують її статус. Як правило, такі люди здатні краще, ніж інші, орієнтуватися в НС і можуть ризикувати, коли це необхідно.

Психологічні стани, що визначають особливості поведінки в НС. Виділяють низку станів, які під час впливу на індивіда формують його специфічну поведінку в НС. Вони можуть і сприяти вирішенню складних завдань, і перешкоджати їхньому успішному виконанню. Наприклад, стан тривоги зазвичай сприяє швидшому виявленню небезпеки, стан же стомлення, навпаки, знижує можливості людини до виявлення небезпеки і протидії їй.

Під впливом надзвичайних ситуацій виникають стани, що порушують рівновагу особистості з середовищем. Серед них слід виділити *втому* – комплекс фізіологічних зрушень в організмі, що знижують працездатність і створюють конфлікт між зовнішніми вимогами. Для вирішення цього конфлікту організм мобілізує внутрішні ресурси, переходить на більш високий енергетичний рівень функціонування, що переживається у вигляді стану втоми. Втома розвивається нерівномірно і особливо виявляється в кінці дня, тижня. У періоди піку стомлення людині, що потрапила у НС, набагато важче активізувати психічні ресурси для її подолання.

Розвиток стану втоми обумовлений психологічними факторами: потребою в роботі, мотивацією, інтересом. Збільшення зовнішнього навантаження призводить до *стресу*. Стрес може виникати, коли інтенсивна робота і обмеження в часі змушують людину гранично напружувати сили і мобілізувати внутрішні резерви. Екстремальність такої діяльності підвищується через сильні зовнішні впливи (шум, вибухи, крики постраждалих), які збільшують інформаційне навантаження, порушують нормальні умови діяльності.

Поняття «стрес» у психологію увів Г. Сельє. *Стрес* визначається як неспецифічна відповідь організму на будь-яку зміну умов, що вимагає пристосування. Г. Сельє виділив **три основні стадії розвитку стресу:**

1. *Аларм-стадія, або стадія тривоги.* На цій стадії відбувається мобілізація адаптаційних ресурсів організму. Людина знаходиться в

стані напруженості і настороженості. Ця стадія триває від декількох годин до двох діб і охоплює дві фази:

– фаза «шоку» – загальний розлад функцій організму внаслідок психічного потрясіння або фізичного пошкодження;

– фаза «протитоку» – мобілізація захисних реакцій організму (на цій стадії часто виникають психосоматичні захворювання).

2. *Стадія резистентності, або опору.* Вона настає в тому випадку, якщо стресогенний фактор занадто сильний або продовжує свою дію. На цій стадії практично зникає тривога, підвищується рівень опірності організму, здійснюється збалансоване витрачання адаптаційних ресурсів. Якщо стресогенний фактор є надзвичайно сильним або діє довгостроково, розвивається стадія виснаження.

3. *Стадія виснаження.* На цій стадії відбувається втрата резистентності, виснаження психічних і фізичних ресурсів організму, знову з'являються ознаки тривоги.

Крім стадій розвитку стресу, виділяють п'ять фаз *адаптації під час стресу*:

1. *Руйнування звичного функціонування організму.* На цій фазі відбувається активізація адаптаційних форм реагування. Тривалість фази – хвилини, години. Спостерігаються стенічні емоції, підвищення працездатності.

2. *Становлення нового функціонування організму.* Тут відбувається перебудова організму на максимально можливе реагування в ситуації триваючого впливу стресу. Знижується працездатність, з'являються хворобливі стани.

3. *Нестійка адаптація* – часткова адаптація до життєдіяльності в нових умовах.

4. *Стійка адаптація.* Це фаза відповідає стадії резистентності.

5. *Руйнування систем функціонування організму* (виснаження). Людський організм не в змозі функціонувати в нових умовах, зважаючи на виснаження його адаптаційних можливостей.

Висновки. Виснаження адаптаційних можливостей призводить до негативних змін у психіці людини. Стрес по-різному впливає на організм. Він виявляється в адаптаційний синдром як реакція організму на різке збільшення загальної зовнішньої навантаження. Зростає біоелектрична активність мозку, посилюється частота серцебиття, підвищується тиск крові тощо. Отож, в організмі відбувається низка фізіологічних зрушень, що сприяють підвищенню його енергетичних можливостей і успішності виконання складних і небезпечних дій.

Однак стрес позитивно впливає на діяльність, тільки допоки він не досяг певного критичного рівня. За перевищення цього рівня розвивається процес гіпермобілізації, який загрожує порушенням саморегуля-

ції і зниженням результатів діяльності. Перевищений критичний рівень стресу називають дистресом. Завдання, які у людей з сильною нервовою системою викликають невеликий стрес, у слабких породжують дистрес.

Стресовий стан може викликати страх перед нещасним випадком або тривогу. *Страх* – це емоційна реакція на неминучість, *тривога* – реакція на негативне подія, яка ще можна запобігти. Реакція страху полягатиме у спрямованості організму на самозбереження, реакція тривоги – на мобілізацію внутрішніх ресурсів з метою попередження виникнення небажаної події.

Страх призводить до порушення процесів саморегуляції і виникнення дистресу. Стан тривоги сприяє доцільній мобілізації ресурсів організму щодо попередження негативних подій. Але важливо відрізнити тимчасові стани тривоги від *тривожності* як стійкої властивості особистості, яка є показником схильності до надмірних емоційних реакцій на загрози й труднощі. У людей з стійкою і сильно вираженою властивістю тривожності тривога виникає частіше і перевищує оптимальний рівень.

1. Котик М.А. Психология защищенности человека от опасности в профессиональной деятельности: автореф. дисс. на соискание учен. степени докт. психол. наук: спец. 19.00.03 «Психология труда, инженерная психология» / М.А. Котик. – Л., 1985. – 24 с.

2. Конопкин О.А. Психологические механизмы регуляции деятельности / О.А. Конопкин. – М.: Наука, 1980. – 256 с.

3. Кризова психологія: навчальний посібник / за заг. ред. проф. О.В. Тімченка. – Х.: НУЦЗУ, 2010. – 383 с.

4. Pennebaker J. Writing to heal: A guided journal for recovery from trauma and emotional upheaval. New Harbinger Publications / J. Pennebaker. – 2004. – 186 p.

5. Weingarten K. Common Shock: Witnessing Violence Every Day – How We Are Harmed, How We Can Heal / K. Weingarten // New York: Dutton, 2003. – 231 p.

Поляков И.А. Особенности проявления человеческого фактора в контексте психологической безопасности личности

Подробно описаны особенности человеческого фактора как основная составляющая психологической безопасности личности.

Ключевые слова: *человеческий фактор, психологическая безопасность личности, чрезвычайные ситуации.*

Polyakov I.O. Peculiarities of Human Factor Manifestation in the Context of Person's Psychological Security

The article described in detail the features of the human factor or factors as the main component of psychological safety of the individual.

Key words: *human factor, psychological security personality emergencies.*